

Kapitola 12

Abstraktní vektorové prostory

Definice 12.1 Předpokládáme, že \mathbf{T} je těleso. Dále předpokládáme, že \mathbf{V} je nějaká množina, na které je definovaná operace sčítání a násobení prvků tělesa \mathbf{T} s prvky množiny \mathbf{V} . Pokud tyto operace splňují následující podmínky, pak říkáme, že množina \mathbf{V} spolu s těmito operacemi tvoří vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} . Podmínky pro sčítání jsou

1. platí $(\mathbf{x} + \mathbf{y}) + \mathbf{z} = \mathbf{x} + (\mathbf{y} + \mathbf{z})$ pro libovolné $\mathbf{x}, \mathbf{y}, \mathbf{z} \in \mathbf{V}$,
2. platí $\mathbf{x} + \mathbf{y} = \mathbf{y} + \mathbf{x}$ pro libovolné dva prvky $\mathbf{x}, \mathbf{y} \in \mathbf{V}$,
3. existuje prvek $\mathbf{0} \in \mathbf{V}$ takový, že $\mathbf{0} + \mathbf{x} = \mathbf{x}$ pro každý prvek $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
4. ke každému prvku $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$ existuje prvek $-\mathbf{x} \in \mathbf{V}$, pro který platí, že $(-\mathbf{x}) + \mathbf{x} = \mathbf{0}$.

Dále následují axiomy pro násobení prvků tělesa \mathbf{T} s prvky množiny \mathbf{V} :

5. platí $1\mathbf{x} = \mathbf{x}$ pro jednotkový prvek $1 \in \mathbf{T}$ a libovolný prvek $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
6. platí $a(b\mathbf{x}) = (ab)\mathbf{x}$ pro libovolné dva prvky $a, b \in \mathbf{T}$ a každý prvek $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
7. platí $(a + b)\mathbf{x} = a\mathbf{x} + b\mathbf{x}$ pro libovolné dva prvky $a, b \in \mathbf{T}$ a každý prvek $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
8. platí $a(\mathbf{x} + \mathbf{y}) = a\mathbf{x} + a\mathbf{y}$ pro libovolný prvek $a \in \mathbf{T}$ a každé dva prvky $\mathbf{x}, \mathbf{y} \in \mathbf{V}$.

Prvky vektorového prostoru \mathbf{V} nazýváme také vektory a prvkům tělesa \mathbf{T} v takovém případě říkáme skaláry.

Formulace, že na množině \mathbf{V} je definována operace sčítání znamená, že $\mathbf{x} + \mathbf{y} \in \mathbf{V}$ pro libovolné dva vektory $\mathbf{x}, \mathbf{y} \in \mathbf{V}$. A formulace, že na množině \mathbf{V} je definována operace násobení prvků tělesa \mathbf{T} s prvky množiny \mathbf{V} znamená, že součin $a\mathbf{x} \in \mathbf{V}$ pro libovolné prvky $a \in \mathbf{T}$ a $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$.

Stejně jako v případě těles nejdříve uvedeme několik bezprostředních důsledků axiomů vektorového prostoru.

Tvrzení 12.1 *V každém vektorovém prostoru \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} platí*

1. nulový vektor $\mathbf{0}$ je určený jednoznačně
2. opačný vektor $-\mathbf{x}$ je určený vektorem \mathbf{x} jednoznačně,
3. $-(-\mathbf{x}) = \mathbf{x}$ pro každý vektor $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
4. $0\mathbf{x} = \mathbf{0}$ pro každý vektor $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
5. $a\mathbf{0} = \mathbf{0}$ pro každý skalár $a \in \mathbf{T}$,
6. $-\mathbf{x} = (-1)\mathbf{x}$ pro každý vektor $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$,
7. jestliže $a\mathbf{x} = \mathbf{0}$, pak buď $a = 0$ nebo $\mathbf{x} = \mathbf{0}$.

Aritmetický vektorový prostor \mathbf{T}^n dimenze n nad tělesem \mathbf{T} je základním příkladem vektorového prostoru. Z Tvrzení 1.1 a Tvrzení 1.2 plyne, že také množina $\mathbf{R}^{m \times n}$ reálných matic tvaru $m \times n$ spolu s operacemi sčítání matic a násobení matic reálnými čísly je vektorový prostor nad tělesem reálných čísel \mathbf{R} . Podobně množina $\mathbf{T}^{m \times n}$ všech matic tvaru $m \times n$ s prvky z tělesa \mathbf{T} spolu s operacemi sčítání matic a násobení matic prvky tělesa \mathbf{T} je vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} .

Příklad 12.1

1. Množina všech komplexních čísel spolu s operací obvyklého sčítání a operací násobení komplexního čísla reálným číslem tvoří vektorový prostor nad tělesem reálných čísel \mathbf{R} .
2. Množina všech reálných čísel spolu s operací obvyklého sčítání a násobení reálného čísla racionálním číslem tvoří vektorový prostor nad tělesem racionálních čísel \mathbf{Q} .

Následují příklady vektorových prostorů, jejichž prvky nejsou ani vektory v obvyklém smyslu slova ani matice.

Příklad 12.2

Množina $\mathbf{R}[x]$ všech reálných polynomů spolu s operacemi sčítání a násobení polynomů reálným číslem tvoří vektorový prostor nad tělesem reálných čísel \mathbf{R} . (Ověřte všechny axiomy!)

Podobně tvoří vektorový prostor nad tělesem \mathbf{R} množina $\mathbf{R}_{\leq n}[x]$ všech reálných polynomů stupně nejvýše n (včetně nulového polynomu) spolu s operacemi sčítání polynomů a násobení polynomů reálným číslem.

Reálná čísla v předchozích dvou odstavcích nejsou důležitá. Stejně tak můžeme uvažovat množinu $\mathbf{T}[x]$ polynomů jedné proměnné s koeficienty v libovolném tělese \mathbf{T} . Spolu s operacemi sčítání polynomů a násobení polynomů prvky tělesa \mathbf{T} tvoří množina $\mathbf{T}[x]$ vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} .

Také množina $\mathbf{T}_{\leq n}[x]$ všech polynomů stupně nejvýše n (včetně nulového polynomu) s koeficienty v tělese \mathbf{T} tvoří s operacemi sčítání polynomů a násobení polynomů prvky tělesa \mathbf{T} vektorový prostor nad \mathbf{T} .

Další příklady vektorových prostorů jsou tvořené funkcemi.

Příklad 12.3 Množina všech reálných funkcí $f : [0, 1] \rightarrow \mathbf{R}$ definovaných na uzavřeném intervalu $[0, 1]$ tvoří vektorový prostor nad \mathbf{R} spolu s operacemi

$$(f + g)(x) = f(x) + g(x), \quad (kf)(x) = kf(x).$$

Se stejně definovanými operacemi tvoří vektorový prostor nad \mathbf{R} také množina všech *spojitých* reálných funkcí definovaných na intervalu $[0, 1]$.

Další vektorový prostor nad \mathbf{R} tvoří množina všech *diferencovatelných* funkcí $f : [0, 1] \rightarrow \mathbf{R}$ spolu se stejnými operacemi jako v předchozích dvou odstavcích. (Ověřte si ve všech třech případech platnost všech axiomů vektorového prostoru.)

Každá diferencovatelná funkce $f : [0, 1] \rightarrow \mathbf{R}$ je spojitá na celém intervalu $[0, 1]$. Množina všech diferencovatelných funkcí definovaných na intervalu $[0, 1]$ je tak podmnožinou množiny spojitých funkcí na intervalu $[0, 1]$. Součet $f + g$ dvou diferencovatelných funkcí $f, g : [0, 1] \rightarrow \mathbf{R}$ nezávisí na tom, sčítáme-li je jako diferencovatelné funkce nebo jako spojitě funkce. Důležité ale je, že jsou-li f, g diferencovatelné, pak také jejich součet $f + g$ je diferencovatelná funkce. Podobně ani součin kf reálného čísla k s diferencovatelnou

funkcí f nezávisí na tom, považujeme-li f za diferencovatelnou funkci nebo za spojitou. Podstatné je, že součin kf je diferencovatelná funkce, pokud je f diferencovatelná funkce.

Prostor diferencovatelných reálných funkcí definovaných na intervalu $[0, 1]$ je obsažen v prostoru spojitých funkcí na $[0, 1]$ nejen ve smyslu inkluze, ale také tím, že se v něm počítá s diferencovatelnými funkcemi stejně, jako bychom s nimi počítali ve větším prostoru spojitých funkcí. Tento vztah mezi dvěma vektorovými prostory nad stejným tělesem je důležitý a je obsahem následující definice.

Definice 12.2 Předpokládáme, že \mathbf{V} je vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} . Je-li neprázdná množina $\mathbf{U} \subseteq \mathbf{V}$ vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} spolu s operacemi definovanými v prostoru \mathbf{V} , tj. splňuje-li axiomy 1-8 z Definice 12.1, pak říkáme, že prostor \mathbf{U} je podprostorem prostoru \mathbf{V} .

Ve skutečnosti není nutné ověřovat platnost všech osmi axiomů vektorového prostoru pro operace definované na podmnožině \mathbf{U} .

Tvrzení 12.2 Neprázdná podmnožina \mathbf{U} vektorového prostoru \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} spolu s operacemi definovanými v prostoru \mathbf{V} je podprostor prostoru \mathbf{V} právě když je uzavřená na obě operace.

Důkaz. Pokud je \mathbf{U} podprostor prostoru \mathbf{V} , musí být uzavřený na obě operace.

Naopak, pokud je \mathbf{U} uzavřený na obě operace, vezmeme libovolný prvek $\mathbf{x} \in \mathbf{U}$ (množina \mathbf{U} je neprázdná!). Pak také $(-1)\mathbf{x} = -\mathbf{x} \in \mathbf{U}$. Proto platí také $\mathbf{0} = (-\mathbf{x}) + \mathbf{x} \in \mathbf{U}$. Operace sčítání na množině \mathbf{U} tak splňuje axiomy 3 a 4. Asociativita 1 a komutativita 2 platí proto, že operace sčítání prvků množiny \mathbf{U} se shoduje s operací sčítání těchto prvků v prostoru \mathbf{V} , která komutativní a asociativní je.

Ze stejného důvodu platí pro operaci násobení prvků tělesa \mathbf{T} s prvky množiny \mathbf{U} všechny axiomy 5-8. \square

Každý vektorový prostor \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} má určitě dva podprostory. Jenodprvkový podprostor $\mathbf{N} = \{\mathbf{0}\}$ a celý prostor \mathbf{V} . Těmto podprostorům říkáme *triviální* podprostory.

Úloha 12.1 Najděte všechny podprostory aritmetického reálného prostoru \mathbf{R}^2 .

Řešení. Pro každý nenulový vektor $\mathbf{a} = (a_1, a_2)^T$ označíme symbolem $\mathbf{L}(\mathbf{a})$ množinu $\{(ka_1, ka_2)^T : k \in \mathbf{R}\}$. Snadno ověříme, že množina $\mathbf{L}(\mathbf{a})$ splňuje oba axiomy uzavřenosti a určuje tak podprostor prostoru \mathbf{R}^2 .

Nyní budeme uvažovat podprostor $\mathbf{L}(\mathbf{a})$ a vektor $\mathbf{b} = (b_1, b_2)^T \notin \mathbf{L}(\mathbf{a})$. To znamená, že $(b_1, b_2)^T \neq (ka_1, ka_2)^T$ pro libovolné reálné číslo k . Pro jakýkoliv vektor $\mathbf{c} = (c_1, c_2)^T \in \mathbf{R}^2$ uvažujeme soustavu lineárních rovnic

$$\begin{aligned} a_1x + b_1y &= c_1 \\ a_2x + b_2y &= c_2. \end{aligned}$$

Z předpokladu $(b_1, b_2)^T \neq (ka_1, ka_2)^T$ vyplývá, že (sloupcová) hodnota matice

$$\begin{pmatrix} a_1 & b_1 \\ a_2 & b_2 \end{pmatrix}$$

této soustavy se rovná 2, protože hodnota této matice a matice k ní transponované se rovnají podle Tvzení 3.15. Soustava má proto jednoznačné řešení. Existují tedy reálná čísla x, y , pro která platí

$$x\mathbf{a} + y\mathbf{b} = \mathbf{c}.$$

Každý podprostor prostoru \mathbf{R}^2 obsahující vektory \mathbf{a} a \mathbf{b} musí obsahovat vektory $x\mathbf{a}$ a $y\mathbf{b}$ vzhledem k axiomu uzavřenosti (N0) a kvůli axiomu uzavřenosti na sčítání (A0) také vektor $x\mathbf{a} + y\mathbf{b} = \mathbf{c}$. Každý podprostor prostoru \mathbf{R}^2 obsahující vektory \mathbf{a} a $\mathbf{b} \notin \mathbf{L}(\mathbf{a})$ se proto rovná celému prostoru \mathbf{R}^2 . Kromě triviálních podprostorů $\{\mathbf{0}\}$ a \mathbf{R}^2 jsou tak podprostory $\mathbf{L}(\mathbf{a}) = \{(ka_1, ka_2)^T : k \in \mathbf{R}\}$ jedinými netriviálními podprostory \mathbf{R}^2 . \square

Každý podprostor $\mathbf{L}(\mathbf{a}) = \{k\mathbf{a} : k \in \mathbf{R}\}$ je přímka procházející počátkem. Podobně jako v předchozí úloze můžete vyřešit následující cvičení.

Cvičení 12.1 *Dokažte, že netriviální podprostory třídímenzionálního reálného aritmetického prostoru jsou přímky a roviny procházející počátkem.*

Cvičení 12.2 *Těleso reálných čísel lze v předchozí úloze a cvičení bez problémů nahradit obecným tělesem \mathbf{T} . Najděte všechny netriviální podprostory aritmetických vektorových prostorů \mathbf{T}^2 a \mathbf{T}^3 nad tělesem \mathbf{T} .*

Všechny poznatky o podprostorech aritmetických vektorových prostorů můžeme přenést na obecné vektorové prostory. Důkazy jsou zcela stejné jako v případě aritmetických vektorových prostorů.

Tvrzení 12.3 *Buď \mathbf{T} libovolné těleso a \mathbf{V} vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} .*

1. Pro každý podprostor \mathbf{U} prostoru \mathbf{V} platí $\mathbf{0} \in \mathbf{U}$,

2. průnik libovolného souboru podprostorů \mathbf{V} je opět podprostor \mathbf{V} ,
3. pro každou podmnožinu $X \subseteq \mathbf{V}$ existuje nejmenší (v uspořádání inkluzí) podprostor \mathbf{V} , který ji obsahuje.

Definice 12.3 Nejmenší podprostor vektorového prostoru \mathbf{V} obsahující množinu $X \subseteq \mathbf{V}$ nazýváme lineární obal množiny X a označujeme $\mathbf{L}(X)$.

Tvrzení 12.4 Je-li X podmnožiny \mathbf{V} , pak platí

$$\mathbf{L}(X) = \{a_1 \mathbf{x}_1 + a_2 \mathbf{x}_2 + \cdots + a_k \mathbf{x}_k : \mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k \in X, a_1, \dots, a_k \in \mathbf{T}\}.$$

Také pojem lineární kombinace vektorů můžeme definovat v libovolném vektorovém prostoru.

Definice 12.4 Je-li \mathbf{V} vektorový prostor nad tělesem \mathbf{T} a $\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_k \in \mathbf{V}$, pak libovolný vektor $a_1 \mathbf{v}_1 + a_2 \mathbf{v}_2 + \cdots + a_k \mathbf{v}_k$, kde $a_1, \dots, a_k \in \mathbf{T}$ nazýváme lineární kombinace vektorů $\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_k \in \mathbf{V}$.

Všimněte si, že v lineární kombinaci je vždy konečný počet vektorů. Nulový vektor $\mathbf{0}$ považujeme za lineární kombinaci prázdného systému vektorů. Podle Tvrzení 4.3 je tedy lineární obal $\mathbf{L}(X)$ množiny $X \subseteq \mathbf{V}$ roven množině všech možných lineárních kombinací vektorů z X .

Definice 12.5 Libovolná množina $X \subseteq \mathbf{V}$, pro kterou platí $\mathbf{L}(X) = \mathbf{V}$ se nazývá množina generátorů nebo generující množina ve \mathbf{V} .

Dále přeneseme do obecných vektorových prostorů poznatky o lineární nezávislosti.

Definice 12.6 Konečná množina vektorů $\{\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_k\}$ prostoru \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} se nazývá lineárně nezávislá ve \mathbf{V} , pokud z rovnosti $a_1 \mathbf{v}_1 + a_2 \mathbf{v}_2 + \cdots + a_k \mathbf{v}_k = \mathbf{0}$ plyne $a_1 = \cdots = a_k = 0$. Nekonečná množina $X \subseteq \mathbf{V}$ se nazývá lineárně nezávislá ve \mathbf{V} , pokud je každá její konečná podmnožina lineárně nezávislá. A libovolná množina X vektorů z \mathbf{V} se nazývá lineárně závislá ve \mathbf{V} , pokud není lineárně nezávislá ve \mathbf{V} .

Příklad 12.4 Význam tělesa pro lineární nezávislost.

Příklad 12.5 Lineárně nezávislá množina v $\mathbf{R}[x]$.

Důkazy následujících tvrzení lze najít u analogických tvrzení v kapitole o aritmetických vektorových prostorech. Tam jsme v důkazech používali pouze axiomy abstraktního vektorového prostoru.

Tvrzení 12.5 Množina $X \subseteq \mathbf{V}$ je lineárně nezávislá ve \mathbf{V} právě když pro každý vektor $\mathbf{x} \in X$ platí $\mathbf{x} \notin \mathbf{L}(X \setminus \{\mathbf{x}\})$.

Definice 12.7 Báze ve vektorovém prostoru \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} je lineárně nezávislá množina X generátorů ve \mathbf{V} .

Každý vektorový prostor má nějakou bázi.

Příklad 12.6 Příklad báze v $\{\mathbf{0}\}$ a v $\mathbf{T}[x]$.

Každý vektorový prostor má nějakou bázi, obecně ale nebudeme dokazovat, vyžadovalo by to axiom výběru. Budeme se zabývat pouze prostory, které mají nějakou konečnou bázi.

Definice 12.8 Vektorový prostor \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} se nazývá konečně-dimenzionální, pokud v něm existuje nějaká konečná báze.

Podobně také platí Steinitzova věta a její důsledky v libovolném vektorovém prostoru.

Věta 12.6 Steinitzova věta o výměně

Nechť \mathbf{U} je podprostor \mathbf{V} , $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\} \subseteq \mathbf{U}$ je množina lineárně nezávislá ve \mathbf{V} , a $\{\mathbf{y}_1, \dots, \mathbf{y}_l\} \subseteq \mathbf{U}$ generuje \mathbf{U} . Pak platí $k \leq l$ a po vhodném přeuspořádání vektorů \mathbf{y}_j množina $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k, \mathbf{y}_{k+1}, \dots, \mathbf{y}_l\}$ generuje podprostor \mathbf{U} .

Důkaz. Indukcí podle k . \square

Věta 12.7 Všechny báze konečně-dimenzionálního vektorového prostoru \mathbf{V} mají stejný počet prvků.

Tvrzení 12.8 Pro podmnožinu $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\}$ konečně-dimenzionálního prostoru \mathbf{V} jsou následující tři podmínky ekvivalentní

1. $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\}$ je báze \mathbf{V} ,
2. $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\}$ je minimální (co do počtu prvků) generující množina v \mathbf{U} ,
3. $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\}$ je maximální (co do počtu prvků) lineárně nezávislá podmnožina \mathbf{U} .

Věta 12.9 *Je-li \mathbf{V} konečně-dimenzionální vektorový prostor nad \mathbf{T} a $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\} \subseteq \mathbf{V}$ je lineárně nezávislá množina ve \mathbf{V} , pak lze $\{\mathbf{x}_1, \dots, \mathbf{x}_k\}$ rozšířit do báze \mathbf{V} .*

Definice 12.9 *Počet prvků báze konečně-dimenzionálního vektorového prostoru \mathbf{V} nazýváme dimenze \mathbf{V} a značíme $\dim \mathbf{V}$.*

Tvrzení 12.10 *Je-li \mathbf{U} podprostor konečně-dimenzionálního prostoru \mathbf{V} , pak je \mathbf{U} také konečně-dimenzionální a platí $\dim \mathbf{U} \leq \dim \mathbf{V}$.*

Příklad 12.7 Podprostory vektorového prostoru \mathbf{V} dimenze 2 nad tělesem \mathbf{T} .

Věta 12.11 *O dimenzi součtu a průniku podprostorů*
Jsou-li \mathbf{U}, \mathbf{W} podprostory konečně-dimenzionálního prostoru \mathbf{V} , pak platí

$$\dim(\mathbf{U} \cap \mathbf{W}) + \dim(\mathbf{U} + \mathbf{W}) = \dim \mathbf{U} + \dim \mathbf{W}.$$

Tvrzení 12.12 *Je-li $\mathcal{X} = \{\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_n\}$ báze vektorového prostoru \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} , pak pro každý vektor $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$ existují jednoznačně určené skaláry $a_1, \dots, a_n \in \mathbf{T}$ takové, že platí*

$$\mathbf{x} = a_1 \mathbf{v}_1 + a_2 \mathbf{v}_2 + \dots + a_n \mathbf{v}_n.$$

Definice 12.10 *Je-li $\mathcal{X} = \{\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_n\}$ báze vektorového prostoru \mathbf{V} nad tělesem \mathbf{T} a $\mathbf{x} \in \mathbf{V}$, pak jednoznačně určené skaláry $a_1, \dots, a_n \in \mathbf{T}$, pro které platí*

$$\mathbf{x} = a_1 \mathbf{v}_1 + a_2 \mathbf{v}_2 + \dots + a_n \mathbf{v}_n,$$

nazýváme souřadnice vektoru \mathbf{x} vzhledem k bázi $\{\mathbf{v}_1, \dots, \mathbf{v}_n\}$ a aritmetický vektor $(a_1, \dots, a_n)^T \in \mathbf{T}^n$ nazýváme vektor souřadnic \mathbf{x} vzhledem k bázi \mathcal{X} a označujeme jej $[\mathbf{x}]_{\mathcal{X}}$.